

ВНЕСОК ЛЕСІ УКРАЇНКИ В УКРАЇНСЬКЕ ДУМОЗНАВСТВО

Марина Демедюк,

*кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу
фольклористики Інституту народознавства
НАН України (м. Львів, Україна)*

У статті розглядається внесок Лариси Косач-Квітки у збереження українських народних дум. Підкреслено, що ініційована подружжям експедиція 1908 р. для запису думового мелосу на фонограф становить неоціненний вклад для фольклористичної науки в Україні, адже дала змогу зафіксувати останніх класиків кобзарського цеху. На основі аналізу листування Лесі Українки з Ф. Колесою, з'ясовано, що вона брала активну роль в процесі організації експедиції та подальшого опрацювання зібраного польового матеріалу.

Ключові слова: *Леся Українка, український фольклор.*

The article considers the contribution of Larysa Kosach-Kvitka to the preservation of Ukrainian folk epics (dumas). It is emphasized that the expedition initiated by them in 1908 to record dumas' melody on a phonograph is an invaluable contribution to folklore science in Ukraine, as it made it possible to record the last classics of folk singers. Based on the analysis of Lesya Ukrainka's correspondence with F. Kolessa, it was found out that she took an active role in the process of organizing the expedition and further processing of the collected field material.

Key words: *Lesya Ukrainka, Ukrainian folklore.*

В історії української фольклористики чимало білих плям, що отримують висвітлення лише після здобуття Україною незалежності. З початку 90-х років дослідники мають змогу оперувати тими джерелами, які були закриті в часи панування советського режиму. У фольклористику повертаються знакові для класичного періоду постаті М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Петрова, М. Возняка та ін. Водночас нового трактування набуває діяльність класиків української літератури та їхній внесок у розвиток українознавчої ідеї.

Письменниця та активна громадська діячка Лариса Косач концентрувала навколо себе визначних симпатиків української ідеї на зламі XIX-XX ст. Грандіозність постаті мисткині слова підкреслюється також її листуванням із численними письменниками, громадськими діячами, науковими та

культурними інституціями. Сучасне тритомне видання листів Лесі Українки стало вагомим внеском, що актуалізує дослідження низки векторів її зацікавлень.

Однією із таких сфер інтересів Лариси Косач без сумніву була фольклорна традиція українців. З уснопоетичних джерел вона не лише черпала натхнення, але й розуміючи важливість збереження традиції для наступних поколінь, долучається до збирання фольклору на теренах Волинської губернії. У дванадцятитомному виданні творчого доробку Лесі Українки дев'ятий том присвячений саме усній словесності, яку збрала письменниця, та тій, що записав К. Квітка і М. Лисенко з її голосу. Зацікавленість збереженням традиції Лариса Косач підкреслювала і в листуванні з матір'ю Оленою Пчілкою, дядьком М. Драгомановим, І. Франком, В. Гнатюком, О. Сластіоном. Важливо, що Леся Українка намагалася дотримуватися наукового підходу при фіксації матеріалу. Звідси і усвідомлення необхідності запису мелодій і не лише для пісень, але й для дитячих приспівок чи казкових поетичних віршових формул.

Низка дослідників погоджується однак, що найбільшою заслугою Лесі Українки на ниві уснословеснознавства є організація спільно з чоловіком К. Квіткою експедиції на Наддніпрянщину для фіксації на фонограф українських народних дум. Тривалий час вважалося, що справою опікувався в основному етномузиколог К. Квітка, а Лариса Косач_Квітка долучилася лише фінансово, анонімно проспонсорувавши експедицію зі свого приданого (300 крб.). Однак оприлюднення листів Лариси Косач до Ф. Колесси [5] доводить активну зацікавленість поетеси думовим епосом та розуміння специфіки функціонування та фіксації текстів дум. Щодо причини організації експедиції, то Леся Українка вказала основну в листі до М. Аркаса: «щодо записування кобзарських мелодій, то час не жде і коли ніхто не допоможе сій нагальній справі тепер, то хутко вже й не буде чому помагати, бо вона загине безповорітно» [4, с. 393].

У листі до матері матері, що проливає світло на особливості організації експедиції, а зокрема спроби К. Квітки знайти етномузиколога для здійснення фіксацій на фонограф, Леся Українка також наголосила на потребі збирання дум: «почуваючи на собі невиплачений довг по записуванню дум, Кльоня (Климент Квітка – прим. М. Демедюк) найшов добродія, що дав трохи грошей на сю мету, і доти писав до всяких

музикантів-етнографів, аж таки підбив Філарета Колессу взятися до діла [4, с.384]. Прикметно, що спочатку перемовини щодо експедиції велися зі С. Людкевичем, однак останній за браком часу відмовився. У тому ж таки листі до Ольги Косач, письменниця зазначила: «Дуже приємно, що поїде Ф. Колесса, бо се дуже приємний і розумний музикант-етнограф і певно в нього діло вийде добре» [4, с. 385].

У першому листі до Ф. Колесси, датованому 28 серпня 1908 р., Леся Українка, зазначила, що «щиро інтересується сею справою і рада доложити до неї всякого старання» [4, с. 395]. Вона не лише накреслює маршрут майбутньої експедиції, але й пропонує можливі варіанти, які б полегшили роботу Ф. Колесси: співпраця з О. Сластіоном, довозення сліпих співців до Харкова чи Миргорода тощо. Леся Українка долучає до справи розповсюдження відомостей про майбутню експедицію матір Ольгу Косач, до якої пише листа з проханням поширити відозву серед місцевої наддніпрянської інтелігенції [4, с. 385]. Також залучається підтримкою сестри Оксани, в якій просить допомогти в організації збирацького сеансу із двома кобзарями І. Кучеренком та Г. Гончаренком, які в той час перебувають в Києві. З листа дізнаємося, що Леся Українка була обізнана з особливостями фонографічного запису, моделями фонографів та валиків до них: «...то треба купувати тільки фірми Conquet, бо у Колесси фонограф сеї фірми, а Колесса має переводити з тих вальків думи на ноти» [4, с. 411].

Ознайомлена Леся Українка також з особливостями транскрипції думового мелосу, адже наполягає, щоб розшифрування зібраного матеріалу проводив саме записувач, адже він зможе якнайточніше відтворити текст, бо чув його безпосередньо від виконавця. Про уважність Лариси Косач до наукової вартості зібраного матеріалу свідчить лист до Ф. Колеси, в якому вона наполягає на повнотекстовій фіксації як слів, так і мелодій дум, адже, на її переконання, «мелодія дум так тісно сплетена з текстом, що тільки слідуючи за нею крок по кроку можна як слід простудіювати ритміку і структуру самого вірша думи» [4, с. 404].

Під час нетривалої експедиції Ф. Колессі вдалося зафіксувати на фонограф неоціненний матеріал від Михайла Кравченка з Миргородщини, Миколи Дубини з Решитилівки на Полтавщині, Антона Скоби з Хорольського повіту, Явдохи Пилипенко з Орликівщини Хорольського повіту, Івана Кучеренка, а також репертуар самого О. Сластіона. Подружжя

Квіток долучилося до запису дум і власноруч. Так, Лесі Українка опанувала фонограф і в Ялті записала на 19 валиків три думи та лірницькі пісні від кобзаря Гната Гончаренка, які пізніше надіслала Ф. Колессі для транскрибування. Про обставини запису докладно описує в листі до сестри Оксани. Так, дізнаємося, що фонограф надіслав О. Сластіон, а валики потрібної моделі замовляли у Москві. Кобзаря з Севастополя до Ялти привезла їхня служниця, адже сліпий співець не міг подорожувати самостійно. Матеріали, записані від Г. Гончаренка, Леся Українка надсилає на адресу Етнографічної комісії НТШ, що полегшує справу пересилки матеріалів через російсько-австро-угорський кордон атрибуції та збереження валиків. У листах до секретаря Етнографічної комісії В. Гнатюка, обґрунтовує, чому розділила надіслані записи на дві частини, адже боялася, щоб не загубилися в дорозі. Також просить негайно по прибутті перевірити цілісність валиків: «Дуже прошу сповістити мене, як дійде моя посилка, чи не попусують її на границі або в дорозі – для того бажано, щоб вальки були зараз провірені у Львові фонографом» [4, с. 419]. На щастя, обидві посилки доїхали без пошкоджень, що дало змогу долучити записи співця з Чернігівщини до майбутнього збірника дум.

Ініціатива зберігати записи на валиках дала поштовх до створення архіву фонозаписів в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові [1, с. 19], де і містилися фіксації дум Ф. Колесси, О. Сластіона та Лесі Українки. Прикметно, що подружжя Квіток не зупинилися на самій фіксації та транскрибуванні матеріалу, а всіляко заохочували Етнографічну комісію НТШ та Ф. Колессу опублікувати зібрані думи. А також висловлюють свої коментарі до надісланих транскриптором видрукованих текстів: зауваги щодо фонетичних особливостей, вживання окремих музичних ключів дієзів та потребу «замість скорочуючих знаків покрас виписувати вповні їх виконання» [4, с. 441].

Експедиція і подальше транскрибування текстів та мелодій дум без перебільшення стало знаковою подією для української фольклористики. Видання «Мелодії українських народних дум», що вийшло у двох томах 1910 і 1913 рр. як 13—14 томи «Матеріалів до української етнології» Етнографічної комісії НТШ, містило 10 цілих дум та 42 фрагменти з мелодіями початків дум високо поціноване не лише в Україні, але й за кордоном. Зокрема, схвально відгукнувся угорський

етномузиколог Бела Барток [1, с. 22]. Леся Українка в листі до Колесси у 1911 році висловлює захоплення його працею, зазначивши: «Надзвичайно втішно було мені бачити сю велику працю викінченою і доведеною до ладу Вашим високоосвіченим старанням. Тепер уже справді можна сказати «Наша пісня, наша дума, не вмере, не загине». Честь Вам і дяка за Ваші труди» [4, с. 526].

Завдяки сподвижницькій місії Лесі Українки і сьогодні маємо змогу почути голоси відомих кобзарів початку ХХ століття, а сучасні майстри-кобзарі мають змогу навчитися і відтворити мелодії українських дум для сучасних поціновувачів усної спадщини українського народу. Без зайвого пафосу звучить думка Ф. Колесси, що «вона немов вгадувала своїм віщим духом, що скоро зірветься світова завірюха і що настала крайня пора – рятувати від забуття цінну спадщину українського народу» [3, с. 64].

Література

1. Довгалюк І. До історії експедиції Філарета Колесси на Наддніпрянську Україну // Вісник Львівського університету. Львів, 2009. Вип. 47. С. 5—27.

2. Довгалюк І. Кілька штрихів до історії експедиції Філарета Колесси на Миргородщину (на основі епістолярію Філарета Колесси). Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка. 2012. Вип. 28. С. 114—134. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlnma_2012_28_9.

3. Колесса Ф. Леся Українка і український музичний фольклор. Леся Українка. До 75-річчя з дня народження: Збірник. Львів, 1946. Ч. 2. С. 59 - 74.

4. Леся Українка. Листи (1903 - 1913); наук. ред. Л. Мірошниченко. Київ: Комора, 2018. 736 с.

5. Листи Лесі Українки до Філарета Михайловича Колесси (в справі запису українських народних дум із мелодіями і їх видання) Леся Українка. До 75-річчя з дня народження: Збірник. Львів, 1946. Ч. 2. С. 45 - 59.

6. Правдюк О. Збирання та вивчення творчості кобзарів і лірників. Українська музична фольклористика. Київ, 1978. С. 164 - 168.

7. Сімчук О. Леся Українка і вередливі кобзарі. Як починався український звукозапис. Режим доступу: <https://amnesia.in.ua/kobzar-phonograph>.